

MARAĞALI ƏVHƏDİNİN “CAMİ-CƏM” POEMASINDA PEŞƏ VƏ SƏNƏT MƏSƏLƏLƏRİ

Avtandil Ağbaba,

*Sumqayıt Dövlət Universitetinin Azərbaycan və
xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasının müdiri,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
E-mail: avtandil.aqbaba@mail.ru*

UOT: 821

Xülasə. Əvhədi Marağalı “Cəmi-Cəm” poemasında adi peşə insanların şanlı əməklərini tərifləyən didaktik baxışlara xüsusi yer verir. Məqalədə müəllifin fikirləri və ideyaları, müxtəlif peşələrə olan münasibətlər və cəmiyyətin idarə olunmasında rolu, işə olan məhəbbəti müasirlik prizması altında nəzərdən keçirilir və əsərin müasir dünya üçün əhəmiyyəti qeyd edilir.

Açar sözlər: Əvhədi, novatorluq, peşə və sənət, maddi-rifah, poema.

Key words: Avhadi, novelthy, profession and craft, material resources, poem.

Ключевые слова: Авхади, новаторство, профессия и ремесло, материальные блага, поэма.

Elm və alim, peşə və sənət adamlarının obrazı Azərbaycan ədəbi fikir tarixində həmişə ən aktual mövzulardan biri olmuşdur. Xalqımızın görkəmli ədəbi simaları namuslu əməyi, şərəfli peşəni, halal zəhməti öz əsərlərində yüksək ehtiras və coşqun ilhamla tərənnüm etmiş, bütün maddi və mənəvi sərvətlərin istedad və zəhmətdən yarandığını dönə-dönə qeyd etmişdirlər. Bu milli-bəşəri düşüncə qabaqcıl və mütərəqqi səciyyəsi ilə orta əsrlər Azərbaycan intibah poeziyasının qüdrətli nümayəndələrindən olan Marağalı Əvhədinin yaradıcılığında parlaq şəkildə öz əksini tapmışdır. Şairin 59 yaşında qələmə aldığı “Cəmi-Cəm” (Cəmşidin camı) poeması zəngin ensiklopedik biliklərin obrazlı

ifadəsi kimi bütün Şərq aləmində məşhurdur. Professor Xəlil Yusiflinin qeyd etdiyi kimi, “klassik Şərq didaktik poemaları silsiləsinə daxil olan bu əsər Əvhədinin 64 illik həyat təcrübəsinin, 40 illik yaradıcılıq axtarışlarının yekunu, bir növ şairin gələcək nəsillərə vəsiyyətidir” [2, 5]. Bu poetik vəsiyyətin geniş şöhrət qazanmasının başlıca səbəblərindən biri kainat və cəmiyyətin qlobal məsələlərindən tutmuş ən kiçik detallarınadək əsərdə yüksək sənətkarlıqla təsvir olunmasıdır. Ənənə və novatorluğun vəhdətində multikultural dəyərlər, “Cəmi-Cəm” poemasında bəşəri mahiyyəti ilə yeni məzmun qazanır. Dostluq, sədaqət, halallıq, mənəvi təmizlik və s. kimi insani keyfiyyətlər şairin fikrincə, insan-cəmiyyət münasibətlərində in-

sanın humanist bir varlıq kimi formalaşmasına xidmət etməli, onu pis əməllərdən çəkindirməlidir. Maraqlıdır ki, Əvhədi “əfsanələrlə dolu cahanda” insanın peşə və sənətindən, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyindən asılı olmayaraq, ədaləti və düzlüyü “dünya əhlinin yaşayışının” əsas meyarı kimi qəbul edir və hamını buna əməl etməyə çağırır:

*Bura gözəl yerdir, çalış tikməyə,
Həm öz zəhmətinlə yeyib-geyməyə.
Bu evi ədl ilə tikəsən gərək,
Ədlə üz tutasan əvvəl sən gərək! [2, 77].*

Dərindən diqqət etsək, Əvhədi insanın mənəvi təkamülündə, onun əsl xoşbəxtliyə çatmasında elm və sənəti başlıca əxlaqi-didaktik prinsiplər kimi dəyərləndirir və bu dəyərləndirməni fəlsəfi ümumiləşdirmə səviyyəsinə qaldırır. Başqa sözlə, şair insanın bir fərd kimi cəmiyyət qarşısında əsas borcunu daim öyrənməkdə, öyrəndiyi peşə və sənəti təkmilləşdirməkdə görür:

*Maddi, ya mənəvi olsa da bilmək,
Yenə bilməməkdən yaxşıdır, bişəkk.
Bir ovuc torpaqdır ruhsuz bir bədən,
Elmsiz bir ruhsa küləkdir həmə [2, 47].*

Biz bir az əvvəl ənənə, novatorluq və multikultural dəyərlər ifadəsini təsadüfi olaraq işlətmədik, çünki Əvhədi özündən əvvəlki sələflərinin toxunduğu problemləri təkrarlamır, onları yeni bir ədəbi-fəlsəfi istiqamətdə davam və inkişaf etdirir. Bu baxımdan da bəzi müqayisələr aparmağı və uyğun paralellərə diqqət yetirməyi lazım bilirik.

Erkən orta əsrlər ümumtürk ədəbiyyatının qüdrətli nümayəndələrindən biri olan Yusif Xas Hacibin (1017-1077) “Qutadğu bilig” poemasında da müəllif Əvhədidən iki əsr yarım əvvəl bu kimi məsələləri qələmə almış, dövlətin idarə olunma sistemində müxtəlif peşə, sənət və vəzifə adamlarının mövqeyinə münasibətini bildirmişdir. Məsələn, Yusif Xas Hacib ədalətin təmsilçiləri hakimlərdən, elmin daşıyıcıları alimlərdən bəhs edərkən yazır:

*Dünyada hakim və alimlər olmasaydı,
Əkilsəydi də, yerdən qida çıxmazdı [4, 293].*

Əfzələddin Xaqaninin yaradıcılığında müxtəlif peşə və sənət adamlarına yüksək hörmət və

ehtiramın ifadəsini görmək olar. Şair “Töhfətül-İraqeyn” poemasında “sənətcə toxucu olmuşdur babam”, “atam nəccar (dülğər-xarrat) idi”, “bir aşpaz qızıydı sevimli anam”, “mən təbib əmimdən almışam ilham”, – deyər qürur və fəxr hissi ilə nəsil-nəcəbətindən söhbət açaraq daxili zənginliyi, mənəvi paklığı insanın ən böyük zینəti sayır. Onu da qeyd edək ki, Ə.Marağalının bəhrələndiyi yazılı ədəbi qaynaqlardan biri Nizami Gəncəvinin yaradıcılığıdır. Nizaminin elə bir poeması yoxdur ki, orada elm və sənət adamlarından, sadə insanlardan bu və ya digər dərəcədə söhbət açılmasın. Kərpickəsən (“Sirlər xəzinəsi”), Fərhad (“Xosrov və Şirin”), memar Simnar, çoban (“Yeddi gözəl”), xidmətçi (“Leyli və Məcnun”), əkinçi (“İsgəndərnamə”) və digər obrazların simasında şair sədaqət və vəfayı, halal zəhməti, mənəvi zənginliyi, əməklə ucalan insanların yüksək humanizmini özünəməxsus sənətkarlıqla əks etdirmişdir. Təsadüfi deyildir ki, N.Gəncəvi dövlətin idarə olunmasında, dövlətçilik ənənələrinin qorunub saxlanılmasında və inkişafında sadə peşə adamlarının zəngin təcrübələrindən istifadə etməyi məsləhət görürdü. “Yeddi gözəl” poemasında şair başı eys-ışrətə qarışan Bəhram Gurun gözlərindən qəflət pərdəsini götürən müdrik çoban haqqında şahın öz dili ilə belə deyir:

*Dedi ki: “Bu işə qalmışam heyran,
Şahlığı öyrətdi mənə bir çoban.
Mən çobanam, sürü rəiyyətimdir.
Bu hekayə mənim hekayətimdir [3, 283].*

Əvhədi də “Cami-Cəm” poemasında dönə-dönə sadə peşə adamlarını, zəhmətkeş insanları təbliğ edir, insanpərvərliyi, mütərəqqi ideyaları onların obrazlarında əks etdirirdi. Klassik ədəbiyyatımızın görkəmli tədqiqatçısı R.Azadə Əvhədinin humanist ideallarını şərh edərək yazır: “Əvhədi də sənətinə dərin məhəbbətlə yanaşdığı sələfi Nizamidə olduğu kimi, zəhmətkeş insana – sənətkara, əkinçiyə hörmət və rəğbət bəsləyir, onları insanların ən şərəfli adlandırır, onların sadə, riyasız, boyasız həyatına qibtə edir. Nəhayət, şair zəhmət adamını – sənətkarı həyatı nemətlərin yaradıcısı, həyatın aparıcı qüvvəsi kimi qiymətləndirir” [5, 131-132].

Əvhədi övlad-valideyn münasibətlərindən

bəhs edərkən uşağın təlim-tərbiyəsində onu halal zəhmətə alışdırmağı tövsiyə edir. Şairin fikrincə, “natəmiz insanların şəridən qorunmaq” üçün valideyn uşağına müəyyən bir peşəni öyrətməyə borcludur. Həm də hər kəs öyrəndiyi peşənin sirlərinə dərinlən bələd olmalı, sənətinin əsl peşəkarı kimi tanınmalıdır:

Ən böyük nemətdir, anlasan, peşə,

Peşəkar düz yolla gedər həmişə [2, 130].

“Əvhədiyə görə, nəcib mənəvi keyfiyyətlərə yiyələnmək üçün insanın ilk növbədə, düzgün ailə tərbiyəsinə ehtiyacı var. Ata ocağından aldığı təcrübə fərdin gələcək formalaşmasında istiqamətverici amil rolunu oynayır. Uşağın kobud, bacarıqsız və şiltaq böyüməsində ilk müqəssir onun valideynləridir” [1, 162].

Əvhədi övladını tərbiyə etməkdə, onu müəyyən bir peşəni öyrənməyə yönəltməkdə atanın ən mühüm vəzifəsi, valideynlik borcu hesab etdiyi kimi, gənc nəslə də övlad-valideyn münasibətində eyni sosial-psixoloji mövqedən yanaşır. “Hər bir insanın altı vacib borcu” olduğunu xatırladan müəllif ulu Yaradandan sonra ata-ana borcunun ikinci sırada dayandığını qeyd edir. Şair cəmiyyətin gələcək taleyini düşünən bir sənətkar kimi gənc nəsli düzgün yol tutmağa, faydalı bir işlə məşğul olmağa çağırır. O, övladlıq borcunun nə qədər ağır mənəvi bir yük olduğunu ifadə edərək, halal zəhmətə xor baxanları, valideynin göstərdiyi düz yoldan azanları məzəmmətləyir. “Əkib-səpməsən də, atanın adını korlama”, – deyərək gənc nəsli nəsihət edir.

“Düzəməlli peşə sahibləri haqqında” adlandırdığı başlığın məzmununu bu baxımdan ibrətamiz səciyyə daşıyır. “Könlündən bircə an haqqı çıxarmayan” peşəkar insanları Əvhədi “varlığın rəmzi” adlandırır, kainatın nizamında onların rolunu yüksək qiymətləndirir:

Əhsən, o peşəkar yoxsul insana!

Qanədir dünyanın azı-çoxuna.

Üzündə görünməz qürrədən nişan,

Etdiyi taətlə öyünməz bir an.

Dünyanı nizamə peşəkar salar,

Hər nizam peşədən, hünərdən olar [2, 131].

Maraqlısı odur ki, şair peşəkar insanları yalnız öz sənətinin ustası kimi dəyərləndirmir, o, belə insanlara cəmiyyətin böyük ehtiyacı olduğunu

söyləyir. Daxili zənginliyin, mənəvi saflığın peşəkar insanların varlığında təcəssüm etdiyi qənaətinə gəlir. AMEA-nın müxbir üzvü, professor Əliyər Səfərlinin qeyd etdiyi kimi, “Əvhədi insana məxsus ən yüksək sifətləri sadə zəhmət adamlarında tapır” [6, 261].

“Peşə əkinçilik, elm isə işdir” – qənaətinə gələn Əvhədi heç vaxt bu iki anlayışı bir-birindən ayırmır, onların vəhdətində insanlığın ləyaqət və şərəfini görür. Böyük sənətkar cəmiyyətin bütün təbəqələrinin əkinçilərə, maddi nemətlər yaradan peşə adamlarına möhtac olduğunu poetik misralarla ifadə edərək, fikirlərini əxlaqi-fəlsəfi ümumiləşdirmələrlə yekunlaşdırır:

Padşah, sərkərdə, ordu və vəzir,

Zahidlə camaat, imamla dəbir

Hamı dən ardınca qaçır doğrusu,

Hamısı axtarır çörək, yemək, su.

Əkinçi yemləyir hamını bütün,

Onun da varını verir bulud, gün [2, 132].

Bu misralar bir daha təsdiqləyir ki, Əvhədi cəmiyyətin iqtisadi bazasını yaradıb möhkəmləndirən peşə və sənət adamlarının nə qədər əhəmiyyətli mövqeyə malik olduqlarını dərk edir və dövlətin iqtisadi gücünün inkişafında bu cəhəti ən mühüm amillərdən biri kimi qiymətləndirir.

“Cami-Cəm”də hakimlər, şairlər, fəqihlər və başqaları haqqında da maraqlı fikirlər əks olunmuşdur. Əvhədi maddi nemət istehsalçıların əməyinə xor baxmamağı, onların haqq-saylarını qorumağı vacib şərtlərdən sayır, hakimləri, şəriət məhkəməsinin işçilərini ədalətli olmağa çağırır. Ona görə də poemada sadə peşə adamlarının haqqını tapdalayan yalançı və rüşvətxor din xadimləri, fırldaqçı ruhanilər kəskin tənqid atəşinə tutulur. “Şair öz təbəələrinin əməyinə layiqincə qiymət verməyi, onlarla ədalətli davranmağı feodal hakimlərə tövsiyə edirdi. Ölkənin rifahı onun sakinləri və ilk növbədə, dövlət başçısının fikri-ruhi zənginliyi ilə əlaqədardır” [1, 162].

Əvhədi “tamah quyusundan özünü qoru”, “çoxlu əzaba döz, yaxşılıq elə”, – deyərək fəqihlərə müraciət edərkən ilk növbədə, ədalət prinsiplərini gözləməyi, qanunların aliliyinə əməl etməyi nəzərdə tuturdu. Bu cəhət Əvhədi yaradıcılığında humanist və demokratik ideyaların nə

qədər mütərəqqi və bəşəri səciyyə daşdığını bir daha nümayiş etdirir. Başqa sözlə, Əvhədi “Cami-Cəm”də ayrı-ayrı peşə və sənət adamlarının obrazını yaratmaqla, onların şərəfli əməyini təbliğ etməklə kifayətlənmir. O, qabaqcıl dünyagörüşə malik bir sənətkar kimi, maddi nemətləri yaradanların hüquqlarının keşiyində dayanmağı dövlətin və onu idarə edənlərin ən ali vəzifəsi hesab edir. Bütün bunlar onu göstərir ki, Marağalı Əvhədi peşə və sənət, sadə zəhmət adamları, namuslu əmək və s. kimi məsələlərə kompleks halında yanaşmış, ilk baxışda sadə görünən bu məsələlərin cəmiyyətin idarə olunmasında, dövlət quruculuğunda əhəmiyyətini daha geniş anlamda dərk edərək, “Cami-Cəm”də yüksək sənətkarlıqla əks etdirmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. VI cildə, III cild. Bakı, Elm, 2009, 736 səh.
2. Əvhədi M. Cami-Cəm (farscadan tərcümə edən və izahların müəllifləri: Q.Beqdeli və X.Yusifli). Bakı, Lider, 2004, 288 səh.
3. Gəncəvi N. Yeddi gözəl (tərcümə edən M.Rahim). Bakı, Yazıçı, 1983, 355 səh.
4. Hacıb Y.X. Qudatğu bilig (Azərbaycan dilinə çevirənlər: Kamil Vəliyev, Ramiz Əskər). Bakı, Avrasiya Press, 2006, 440 səh.
5. Azadə R. Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları (XII-XVII əsrlər). Bakı, Elm, 1975, 288 səh.
6. Səfərli Ə., Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər). Bakı, Ozan, 2008, 696 səh.

A.Aghbaba

Issues of profession and crafts in the poem “Jami-jam” by Maraghali Ahvadi

Summary

Didactical moral ideas the glory of the work of unskilled labour takes main place in the poem “Jami-Jam” by Maragali Avhadin.

Attitude towards unskilled labour, their role in the reign of society, the growth of the young generation in the spirit of love to labour, Avhadin's ideas and thought are explained in the article. The author explains all these from the modern perspective and he also notes the poem's significance in the contemporary period (world).

A.Агбаба

Вопросы, связанные с профессией и ремеслом в поэме «Джами-Джам» Авхади Марагалы

Резюме

В поэме Авхади Марагалы «Джами-Джам» особое место занимают нравственно- дидактические взгляды, восхваление славного труда людей обычных профессий. В статье анализируются взгляды и идеи Авхади касательно отношений к людям различных профессий, их роли в управлении обществом в воспитании у молодежи любви к труду и т.д. Автор рассматривает все это под призмой современности и отмечает значение произведения в современном мире.